IJMRSET

MULTIDISCIPLINARY · SCIENCE · ENGINEERING · TECHNOLOGY

e-ISSN:2582 - 7219

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

IN SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY

Volume 4, Issue 10, October 2021

ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INDIA

Impact Factor: 5.928

9710 583 466

9710 583 466

ijmrset@gmail.com

www.ijmrset.com

International Journal Of Multidisciplinary Research In Science, Engineering and Technology (IJMRSET)

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

पर्यावरणम्इतिपदेनव्यवह्रीयते

लोकेंद्र गुर्जर

शोधार्थी, संस्कृतविभाग, गोविंदगुरु जनजातीयविश्वविद्यालय, बांसवाड़ा, राजस्थान

सारांश

भौतिक-पर्यावरणंप्रकृत्याप्रदत्तंप्राणतत्त्वंरक्षकवचंचवर्तते।जीवमात्रस्यविकासायपर्यावरणशुद्धिःआवश्यकीवर्तते। "परितःआवृणोतीति---पर्यावरणम्।" अस्मान्परितःभूमण्डलंजलराशिःवायुवृत्तंतेजोमण्डलंनभोमण्डलंचपञ्चमण्डलानिसन्ति।एतेषांप्रभावेणऋतुचक्रंप्रवर्तते।सम्प्रतिनकेवलंभारतेअपितुसमस्तेभूमण्डलेप्राकृतिकसन्तुलनंसमुत्पन्नम्।कुत्रचिद्अनावृष्टिःअतिवृष्टिःचभवतिसाम्प्रतम्।वैज्ञानिकानांमते केवलंपृथिव्यामेवजीवनंवर्ततेतदपिप्रदूषणेनशीघ्रमेनविनाशम्एष्यति।अनेनासंतुलनेनअसाध्यरोगाः (विषव्रण-कैंसर, हृदयरोगः, रक्तचापः) समुत्पन्नाः। जनसंख्याविस्फोटेनऔद्योगीकरणेनवप्रदूषणस्यसमस्यासमुत्पन्नापञ्चाशद्वर्षपूर्वंविश्वस्यजनसंख्याःद्वि-अर्बुदपरिमिताःआसीत्।अधुनातुपञ्चार्बुदपरिमिताःजाताः।
जनानाम्अवश्यकतापूर्तयेउद्योगानांराजमार्गाणांजलबन्धानांरेलमार्गाणांसंचारसाधनानांचविस्तारःअपेक्षितः, अतःस्वार्थनिरतेनमानवेनप्रकृतिकोषात्मृत्प्रस्तरधातुकाष्ठादीनिपरिलुण्ठितानि।यदिइत्थमेवप्रदूषणेनतापवृद्धिर्भवेच्चेत्तर्हिध्रुवक्षेत्रेहिमगलनेनजलप्रलयःभविष्यति। मुख्यरूपेणभूमि-जल--वायु-ध्वनि-प्रदूषणानिसञ्चारितानि।वायुनाकीटाणवःइतस्ततःनीयन्ते।वायुनाविनानजीवन्तिजीवधारिणः।पाषाणतैलचालितानि (पैट्रोल) यानानिउपग्रह-प्रक्षेपक-राकेट-यानानिप्रतिक्षणंविषमिश्रितंधूमंवायौमिश्रयन्ति।अनेनभूमेःशातोष्णपरिकरबन्धःविच्छृंखलितःभवति।[1]

परिचय

मलमूत्रप्रणालीनाम्तैलशोधकरसायनानांप्रदूषितजलेनकूपनदीजलाशयानांजलराशिःविषाक्तःभूत्वाविषूचिकापाण्डु-जलोदररोगान्जनयति।कीटनाशकानांवर्धमानेनप्रयोगेणपृथिव्याःअन्नफलादीनिप्रदूषितानिजातानि। महानगरेषुवाहनानांनिर्बाध-प्रचलनेनध्वनि-प्रसारयन्त्र-विज्ञापनेननूतनयन्त्राणांनिनादेनकर्णस्फोटकध्वनिःरात्रिदिवंसमुत्पद्यतेतेनमानवस्यमनःशान्ति-विलुप्ताजनाःअनिद्रारोगेणविक्षिप्ताःइवसन्ति। पर्यावरण-प्रदूषण-निरोधायजनाःयत्रतत्रष्ठीवनंमलमूत्र-प्रक्षेपणंनकुर्युः।गृहस्यरथ्यायाश्चप्रणाल्यःस्वच्छाःस्युः।बालकाःयुवकाः, कृषकाःयुवत्यश्चविद्यालयेषु, उद्यानेषुक्षेत्रेषुगृह-उद्यानेषुआधिक्येनवृक्षारोपणंकुर्युः।वृक्षच्छेदनकानांकृतेदण्डव्यवस्थाभवेत्।महानगरेषुमध्येमध्येसघनानांहरितानाम्उद्यानानांविकासेन वायु-प्रदूषणंन्यूनंकर्तुंशक्यते।
वस्तुतःसमस्यानांनिराकरणंयुक्तिसंगतेनसमाधानेनसम्भवम्।वर्त्तमानयुगेपर्यावरणशोधनस्यपरमावश्यकता।प्रबुद्धाःभारतीयाःपुरावायुशुद्ध्यर्थंहवनादिकम्अकुर्वन्।तेवृक्षारोपणंसूर्य-पवन-वरुण-वनस्पतीनांस्तुतिम्अकुर्वन्।येनतेसुखेनस्वजीवनंयापयामासुः।
अस्मान्परितःयानिपञ्चमहाभूतानिसन्तितेषांसमवायःएवपरिसरःअथवा पर्यावरणम् इतिपदेनव्यवह्रीयते।अधुनापर्यावरणस्यसमस्यानकेवलंभारतस्यअपितुसमस्तविश्वस्यसमस्यावर्तते।
अस्मान्परितःयानिपञ्चमहाभूतानिसन्तितेषांसमवायःएवपरिसरःअथवापर्यावरणम्इतिपदेनव्यवह्रीयते।इत्युक्तेमनुष्योयत्रनिवसति, यत्खादति, यत्वस्त्रंधारयति, यज्जलंपिबतियस्यपवनस्यसेवनंकरोति,तत्सर्वंपर्यावरणम्इतिशब्देनाभिधियते।अधुनापर्यावरणस्यसमस्यानकेवलंभारतस्यअपितुसमस्तविश्वस्यसमस्यावर्तते।यज्जलंयश्चवायुःअद्यउपलभ्यते, तत्सर्वंमलिनंदूषितंचदृश्यते।
पर्यावरणेनैववयं[2]जीवनोपयोगिवस्तुनिप्राप्नुमः।जलंवायुःचजीवनेमहत्वपूर्णोस्तः।साम्प्रतंशुद्ध - पेय - जलस्यसमस्यावर्तते।अधुनावायुरपिशुद्धंनास्ति।
अस्मान्परितःयानिपञ्चमहाभूतानिसन्तितेषांसमवायःएवपरिसरःअथवा पर्यावरणम् इतिपदेनव्यवह्रीयते।अधुनापर्यावरणस्यसमस्यानकेवलंभारतस्यअपितुसमस्तविश्वस्यसमस्यावर्तते[3]

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

विचार - विमर्श

- अधुनापर्यावरणस्यसमस्यानकेवलंभारतस्यअपितुसमस्तविश्वस्यसमस्यावर्तते
- पर्यावरणम्इतिपदेनव्यवह्रीयते।
- अस्मान्परितःयानिपञ्चमहाभूतानिसन्तितेषांसमवायःएवपरिसरःअथवा
- वयःवायुजालमृदाभी: आवृत्तेःवातावर्णनिवसमाह।
- अतःवातवरणामपर्यावरणकथ्यते। [4]
- जलम वायु: चजीवनमह्त्वपूरने।
- साम्प्रतंसुध - पाएजलासयसंशयवर्तते।
- आस्मांपरतःयानीपंचमहाभूतानीसन्तितेषांसमवायःएवंपरिशिरःअथवापर्यावरणमआईटीआईपड़ें वयवरहियते। [5]

अस्माकंपरित: वायुजलमृदाभि: आवअमृतआवृत्तेवातावरण: **पर्यावरण** कथ्यते। 4. पर्यावरणेनएववयंजीवनोपयोगिवस्तुनिप्राप्रन्पुम:। पर्यावरणेनैववयंजीवनोपयोगिवस्तुनिप्राप्नुमः।जलंवायुःचजीवनेमहत्वपूर्णोस्तः।साम्प्रतंशुद्ध - पेय - जलस्यसमस्यावर्तते।अधुनावायुरपिशुद्धंनास्ति।[6]

१ वृक्षाःजनाःस्वच्छम्वायुःददातिवृक्षेषु।

२ वृक्षाःमनुष्यस्यजीवनेअतिमहत्वपुर्णाःसन्ति।

३ अनेकेतरवःफलानिददति।

४ तेवृष्टिःददाति ।

५ वृक्षाःअतिलाभदायकसन्ति।

६ वृक्षाःपादैःजलंपिबन्ति।

७ वानराःवृक्षेषुकूर्दन्ति।

८ अस्यवर्णःहरितःभवति।

९ वृक्षः CO_2 ग्रह्ति O_2 वमति।

१० वृक्षेषुभ्रमराःभ्रमन्ति। [7]

अस्मान्परितःयानिपञ्चमहाभूतानिसन्तितेषांसमवायःएवपरिसरःअथवापर्यावरणम्इतिपदेनव्यवह्रीयते।इत्युक्तेमनुष्योयत्रनिवसति, यत्खादति, यत्वस्त्रंधारयति, यज्जलंपिबतियस्यपवनस्यसेवनंकरोति,तत्सर्वंपर्यावरणम्इतिशब्देनाभिधियते।अधुनापर्यावरणस्यसमस्यानकेवलंभारतस्यअपितुसमस्त विश्वस्यसमस्यावर्तते।यज्जलंयश्चवायुःअद्यउपलभ्यते, तत्सर्वंमलिनंदूषितंचदृश्यतेअथवाभारतस्यराजधानीअस्ति।पर्यावरणम्पश्यतु।पर्यावरणम्भारतदेशस्यराजधानीविश्वस्यअतिविशालासुनग रीषुअन्यतमाइतिगण्यते।पर्यावरणम्एषाभारतस्यतृतीयाबृहतीनगरीवर्तते।इत्यपिविश्रुताइयंनगरीपाचीनकालेहस्तिनापुरमितिख्याताआ

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

सीत्।पर्यावरणम्मुगलवंशीयानांचक्रवार्तिनांतथाआङ्गलानामपिअधिकारिणांकेन्द्रभूमिर्भूत्वाअधुनापिभारतीयगणराज्यस्यराजधनीपदमलङ्करोति।[8]

वृक्षा: अस्माकंप्रत्यक्ष: अप्रत्यक्ष: चजीवनंप्रदानंकुर्वन्ति |

वृक्षा: कार्वनडाईऑक्साइडवायो: ग्रहणंकृत्वाऑक्सीजनजनयन्तियाअस्माकंजीवनायआवश्यकी |

प्रकृत्यैधरायांमानवानांकृतेदत्त: सर्वेषुउपहारेषुबहुमुल्यम्उपहारंवर्तते |

वृक्षेभ्य: करणात्एववृष्टि: भवति | येनधराहरितवर्ण: भवति |

वृक्षा: अस्माकंपरंमित्रा: सन्ति |

येषांरक्षाअस्माकंप्रथमकर्तव्य: |

यदाधरयांवृक्षा: एवनभविष्यन्तितर्हिजीवनंकुत: सम्भव:[9]

अत: सर्वान्निजजीवने१०वृक्षा: अवश्यम्एवरोपणीय:

साधोःप्रकोपितस्यापिमनोनायातिविक्रियाम्।
नहितापयितुंशक्यंसागरांभस्तृणोल्कया॥
अस्मान्परितःयानिपञ्चमहाभूतानिसन्तितेषांसमवायःएवपरिसरःअथवापर्यावरणम्इतिपदेनव्यवह्रीयते।

अधुनापर्यावरणस्यसमस्यानकेवलंभारतस्यअपितुसमस्तविश्वस्यसमस्यावर्तते।

भौतिक-पर्यावरणंप्रकृत्याप्रदत्तंप्राणतत्त्वंरक्षकवचंचवर्तते।

जीवमात्रस्यविकासायपर्यावरणशुद्धिःआवश्यकीवर्तते।

"परितःआवृणोतीति---पर्यावरणम्।" अस्मान्परितःभूमण्डलंजलराशिःवायुवृत्तंतेजोमण्डलंनभोमण्डलंचपञ्चमण्डलानिसन्ति।[10]

एतेषांप्रभावेणऋतुचक्रंप्रवर्तते।

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

पृथ्वी सूर्यमण्डले तृतीयः ग्रहः अस्ति । ग्रहाणां गुरुत्वानुगुणं पञ्चमस्थाने भवति । एषा कदाचित् लोक:, वैज्ञानिकभाषायां Earth वा अपि भाष्यते। पृथिवी ४।५४ कोटिवर्षेभ्य: प्राक् जनिमलभत। जैवविविधता एतस्या: ख्याति:। पृथिव्या: पर्यावरणं कालश: तस्या: वातावरणं विध: कृतं तेन च जीवसृष्टि: निर्मिता। पृथिव्या: उपरि एका ओझोन (Ozone layer) नाम्ना पट्टिका अस्ति। एतस्या: पृथिव्या: रक्षण: भवति। जलेन विना जीवितं व्यर्थम् इति उक्तं सत्य:। जलस्य लाभ: पृथिव्याम् अतीव। अत: पृथिव्यां जीवन: सुसह्य: अस्ति।

परिणाम और निष्कर्ष

वयंवायुजलमृदाभिःआवृत्तेवातावरणेनिवसामः।एतदेववातावरणंपर्यावरणकथ्यते।पर्यावरणेनैववयंजीवनोपयोगिवस्तुनिप्राप्नुमः।जलंवायुःचजीवनेमहत्वपूर्णोस्तः।साम्प्रतंशुद्ध - पेय - जलस्यसमस्यावर्तते।अधुनावायुरपिशुद्धंनास्ति।एवमेवप्रदूषित-पर्यावरणेनविविधाःरोगाःजायन्ते।पर्यावरणस्यरक्षायाःअतिआवश्यकतावर्तते।प्रदूषणस्यअनेकानिकारणानिसन्ति।औद्यौगिकापशिष्ट - पदार्थ - उच्च - ध्वनि - यानधूम्रादयःप्रमुखानिकारणानिसन्ति।पर्यावरणरक्षायैवृक्षाःरोपणीयाः।वयंनदीषुतडागेषुचदूषितंजलंनपतेम्।तैलरहितवाहनानांप्रयोगःकरणीयः।जनाःतरुणांरोपणम्अभिरक्षणंचकुर्युः।[11]

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

अस्मान् परितः यानि पञ्चमहाभूतानि सन्ति तेषां समवायः एव परिसरः अथवा पर्यावरणम् इति पदेन व्यवह्रीयते । इत्युक्ते मनुष्यो यत्र निवसति, यत् खादति, यत् वस्त्रं धारयति, यज्जलं पिबति यस्य पवनस्य सेवनं करोति,तत्सर्वं पर्यावरणम् इति शब्देनाभिधियते। अधुना पर्यावरणस्य समस्या न केवलं भारतस्य अपितु समस्तविश्वस्य समस्या वर्तते। यज्जलं यश्च वायुः अद्य उपलभ्यते, तत्सर्वं मलिनं दूषितं च दृश्यते अथवा भारतस्य राजधानी अस्ति। पर्यावरणम् पश्यतु। भारतस्य राज्येषु अन्यतमम् अस्ति । पर्यावरणम् भारतदेशस्य राजधानी विश्वस्य अतिविशालासु नगरीषु अन्यतमा इति गण्यते । पर्यावरणम् एषा भारतस्य तृतीया बृहती नगरी वर्तते । इत्यपि विश्रुता इयं नगरी पाचीनकाले हस्तिनापुरमिति ख्याता आसीत् । इन्द्रसभायामपि सभाजितानां भरतकुलोत्पन्नानां महीपालानां राजधानी अद्यतनीया एव । पर्यावरणम् मुगलवंशीयानां चक्रवार्तिनां तथा आङ्गलानामपि अधिकारिणां केन्द्रभूमिर्भूत्वा अधुनापि भारतीयगणराज्यस्य राजधनीपदमलङ्करोति ।

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

वयं वायुजलमृदाभिः आवृत्ते वातावरणे निवसामः। एतदेव वातावरणं पर्यावरण कथ्यते। पर्यावरणेनैव वयं जीवनोपयोगिवस्तुनि प्राप्नुमः। जलं वायुः च जीवने महत्वपूर्णौ स्तः। साम्प्रतं शुद्ध - पेय - जलस्य समस्या वर्तते। अधुना वायुरपि शुद्धं नास्ति। एवमेव प्रदूषित-पर्यावरणेन विविधाः रोगाः जायन्ते। पर्यावरणस्य रक्षायाः अति आवश्यकता वर्तते। प्रदूषणस्य अनेकानि कारणानि सन्ति। औद्यौगिकापशिष्ट - पदार्थ - उच्च - ध्वनि - यानधूम्रादयः प्रमुखानि कारणानि सन्ति। पर्यावरणरक्षायै वृक्षाः रोपणीयाः। वयं नदीषु तडागेषु च दूषितं जलं न पतेम्। तैल रहित वाहनानां प्रयोगः करणीयः। जनाः तरुणां रोपणम् अभिरक्षणं च कुर्युः।

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

"वायु: प्रदुषणम्"

अद्यत्वे निखिले संसारे वायुप्रदुषणस्य महति समस्या जायते। यदि वायु: स्वच्छ न भवेत् तर्हि अस्मिन् धरायां जीवनं दुष्करं भविष्यति। अत: अस्माभि: वायुप्रदुषणस्य निराकरणाय अधोलिखित: उपाय: कर्तव्य:।

जीर्णा: वहानानां प्रयोगं न कुर्यु:। वृक्षान् न कर्तनीय: अपितु तेषां रक्षा करणीयं तथांच या: ईंधन: अत्याधिकं मात्रायां कार्बनडाईऑकसाइड त्यजन्ति तेषां उपयोग: न करणीय:।

दीपावली महोत्सव: अस्माकं पवित्रं पर्व: अस्ति अत्र केवलं दीपानां प्रज्वलन परम्परास्ति न विस्फोटकानां प्रयोग: येन वायु: प्रदुषणम् भवति।

संदर्भ

1) बैरो, सीजे 1999।पर्यावरणप्रबंधन। रूटलेज, एनवाई

2) बाउबेल, आरडब्ल्यू 1991।वायुप्रदूषणकेमूलतत्व। अकादमिकप्रेस, एनवाई

| ISSN: 2582-7219 | www.ijmrset.com | Impact Factor: 5.928|

| Volume 4, Issue 10, October 2021 |

|DOI:10.15680/IJMRSET.2021.0410008 |

3) बॉटबिन, डी., औरकेलर, ई.1995। पर्यावरणविज्ञान। जॉनविलेएंडसंस, यूएसए।

4) चड्ढा, केएलऔरस्वामीनाथन, एमएस२००६।पर्यावरणऔरकृषि। मल्होत्रा पब्लिशिंगहाउस, नईदिल्ली।

5) क्लार्क, आरएस 2001।समुद्रीप्रदूषण। क्लेंडर्सनप्रेस, ऑक्सफोर्ड।

6) कनिंघम, डब्ल्यूपीऔरसाइगो, बीडब्ल्यू 1997।पर्यावरणविज्ञान। मैकग्रा-हिल, यूएसए।

7) देसवाल, एस. औरदेसवाल, ए., 2003, ऊर्जा, पारिस्थितिकी, पर्यावरणऔरसमाज, धनपतरायएंडकंपनीलिमिटेड, दिल्ली।

8) देसवाल, एस. औरदेसवाल, ए. 2005. पर्यावरणअध्ययनमेंएकबुनियादीपाठ्यक्रम। धनपतरायएंडकंपनीलिमिटेड, दिल्ली।

9) ध्रुवनारायण, वीवी 1993।भारतमेंमृदाऔरजलसंरक्षणअनुसंधान। भारतीयकृषिअनुसंधानपरिषद, नईदिल्ली।

10) लाल, आर. औरस्टीवर्ट, बीए 1992।विज्ञानमेंअग्रिम: मृदाबहालीस्प्रिंगरवेरलाग, न्यूयॉर्क।

11) सीवरेजऔरसीवेजउपचारपरमैनुअल। 1993. शहरीविकासमंत्रालय, सरकार। भारतकी।

INNO SPACE

SJIF Scientific Journal Impact Factor

Impact Factor: 5.928

ISSN

INTERNATIONAL STANDARD SERIAL NUMBER INDIA

निस्केयर NISCAIR

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

IN SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY

9710 583 466

9710 583 466

ijmrset@gmail.com